

Szabados Klára

A Bácskai-löszhátság völgyei

Általános jellemzők

A Bácskai-löszhát mintegy 2800 km² területet borít, és 10-30 méter magasságban emelkedik a Duna és a Tisza löszteraszai fölé. Fiatal földtörténeti képződmény, hiszen a negyedkorban, vagyis az utolsó eljegesedések alatt keletkezett, éppen ezért a legfejlettebb részei sem tartalmaznak háromnál több réteget. A szárazon szitáló por jó konzerváló tulajdonságainak köszönhetően a hideg korszakok élővilágának számos kövülete maradt fenn benne, az apró csigáktól kezdve a mamutok csontvázáig. Sőt, a topolyai téglagyárnál az őseMBER tanyájának a maradványai is előkerültek.

Az erózió, a karsztosodás, és az emberi jelenlét, illetve ezek kölcsönhatásaival alakított gazdag felszíni formái a mezőgazdasági művelés hatására folyamatosan kopnak, de helyenként még kivehetőek a töbrök tányér alakú mélyedései, és gyakoriak a régi, használaton kívüli mélyutak bozótba fulladó maradványai is. A legszembetűnőbb képződmények a löszvölgyek, melyek a plató középső részén összefüggő rendszert alkotnak. A völgyek mélysége 10-15 méter, szélességük pedig akár 800 méter is lehet.

A talaj és az éghajlati viszonyok erdőpuszta jellegű növényzetre utalnak, melyben az utolsó időszakban a gyepek lehettek túlsúlyban. A platón löszpusztagyeppek és lösztölgyesek, a völgyek alján pedig mocsárrétek, üde rétek alakultak ki, sőt helyenként szikesek, apró szikes tavak is formálódtak, mint például Bajsánál a Kerek-tó. A völgybe szivárgó víz időszakos ereket hozott létre, partjaik mentén fűzesekkel, nyárligetekkel. A keményfás ligeterdők számára is megvoltak a feltételek, de feltételezhetjük, hogy nem borítottak nagy területeket.

A völgyrendszer vizeit a Krivaja (Krivaj, Bácsér) patak vezeti a Tisza felé. Vízhozama eredetileg igen ingadozó volt, felső ágai nyaranta kiszáradtak, és csak alsó szakaszán, Szenttamásnál vált állandó jellegű vízfolyássá. A széles völgyrészekben a Krivaja patak romboló munkája mellett a feltöltés is kifejezésre jutott, változó medre ezért széles kanyarokat, hurkokat formált, innen ered a vízfolyás „görbe, kanyargó” jelentésű, szláv eredetű neve. A török kor utáni újraterelítés alkalmával a településeket, Pacsértól kezdve Kishegyesig, a völgy kiszélesedett, terasszal rendelkező részein alakították ki, mivel csak ott volt lehetséges ásott kutakkal elérni a talajvíz szintjét. Az artézi kutak a XIX. sz. végén jelentek meg, vízfeleslegük és a növekvő mennyiségű szennyvíz is a völgyekbe került (és kerül ma is), tehát a vízhozam rohamosan növekedett, és megkezdődött az ér tervszerű csatornázása. Mai, csatornázott hossza 65 km, a homokvidék peremén lévő (a magyarországi Kunbaja környéki) forrásvidék, és a torkolat közötti magasságkülönbség pedig mindössze 41 méter.

Mivel a löszvölgyek mélyén összegyűlő csapadék, a források és a völgyoldalak különböző kitétsége igen változatos, ez jellegzetes növényzetet hozott létre, szinte az összes hajdani élőhely típus maradványait megtalálhatjuk bennük. A régi kúriák völgyekbe ültetett parkjainak évszázados, 25 méter magasságot is elérő tölgyei, és a spontán újuló kőrisek a hajdani erdők emlékét idézik, a száraz löszgyeppek pedig növényritkaságaikkal tűnnek ki.

Folyamatban van egy tájvédelmi terület kialakítása, amely magába foglalja a Bácskai löszhátság területén fennmaradt természetes vagy természetközeli állapotú területeket. Ezek egy része az európai jelentőségű növénytanai értékek megóvását szolgáló IPA területek (Important Plant Areas) listáján szerepel, mint a szélesebb régió növényvilágának megőrzésében jelentős terület. A mintegy 17 foltot magába foglaló tervezett védett terület alegységei nemcsak pusztagyepet, de a kultúrtáj elemeit képző, mesterséges eredetű élőhelyeket is tartalmaznak.

Természeti értékek

A jelenleg is legelőként használt völgyekben, mint a **Pilák-völgy** (Krivaja településnél), vagy a Tomislavci melletti völgyszakasz, az érzékeny növényfajokat már nem találjuk meg. Gyakoribbak a legeltetést jól tűrő fajok, mint a jellegzetes ligeti zsálya (*Salvia nemorosa*), a védett osztrák zsálya (*Salvia austriaca*), és a kései pitypang (*Taraxacum serotinum*). A tavaszi héricszet (*Adonis vernalis*) mérgező volta miatt kerül a jószág, így a Liparhoz közeli **Buszi-völgyben** több ezer töves állományát találjuk. A meredekebb oldalakon az eredeti növénytársulást kevésbé rontotta le a túllegeltetés, amit jelez a foltokban felmagasló, védett budai imola (*Centaurea sadlerana*), amely az itt már többszintűvé váló gyeper felső szintjét alkotja, csakúgy, mint a borkóró (*Thalictrum minus*). Az alsó szinten a barázdás csenkesz (*Festuca sulcata*) mellett még akár 3-5 fűfaj is előfordulhat, nem beszélve a kétszikűek sokaságáról. A legeltetéssel röviden tartott gyepekben találjuk az ürgék (*Spermophilus citellus*) néhány kisebb állományát is, valamint azokat a rovarokat (ganéjtúrók, legyek, zengőlegyek stb.), melyek valamilyen módon felhasználják a legelő állatok trágyáját. A túllegeltetést jelzi a fenyérfű (*Botriochloa ischaemum*) felszaporodása. A déli kitettséggű, meredek és száraz oldalakat a kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*) uralja, csomói között gyakran látszik a csupasz talaj. Az ilyen helyeken láthatjuk az ásóbéka (*Pelobates fuscus*) üregeit, és a homoki gyíkot (*Podarcis taurica*) is.

A Pannónia és Roglatica közötti **Dubokai-völgyben** a Vörös Könyvben szereplő, Szerbiában kipusztulással fenyegetett száratlan csüdfű (*Astragalus excapus*) két életképes állománya található. Sajnos, a völgy nagy részét, és magát a csüdfű élőhelyét is beültették akáccal. Ki kell emelni, hogy a beszántás mellett az akác monokultúrák létesítése veszélyezteti leginkább pusztagyepeinket, úgy a löszön, mint a homoktalajokon.

Egyik leggazdagabb ősgyepmaradványunk a **Zobnaticai-tó** mellett, vagyis a topolyai **Betyár-völgyben** található. Ennek elárasztásával hozták létre 1975-ben Bácska legnagyobb víztározóját. A helyenként 800 méter széles, 5 km hosszú, legmélyebb részein 5m mélységű mesterséges tó öntözésre szolgál, déli részét pedig idegenforgalmi övezetté nyilvánították. A víztározó feletti völgyszakaszban, valamint a mellékvölgyben rövid idő alatt visszafoglalták helyüket a csatornázással viaszorított vizes élőhelyek. A védett kételtű- és hullófajok (pl. homoki gyík, ásóbéka) mellett 148 madárfajt jegyeztek fel a területről, ebből 74 fészkel a víztározón vagy környékén, több ritka faj pedig telelőhelynek használja. A völgy szárazon maradt oldalain növényritkaságokban gazdag ősgyepmaradványok találhatóak. A reliktum pusztagyep-társulás melegkori maradványfajait tartják a legértékesebbnek, melyek közül jelen vannak a következők: szennyes ínfű (*Ajuga laxmanni*), száratlan csüdfű (*Astragalus excapus*), osztrák zsálya (*Salvia austriaca*), érdes csüdfű (*Astragalus asper*), tarka sáfrány (*Crocus reticulatus*). Az északi részen jelen van a Vajdaságban leírt, a kövér aggófűvel (*Senecio doria*) jellemzett, nedvesebb gyepek felé átmenetet mutató társulás is. A vízi és mocsári növényzet a tározó létrehozása után robbanásszerűen

fejlődött, majd az elmúlt évtizedekben fokozatosan szegényedik, hűen tükrözve a tó környezetéből bejutó tápanyagok és a szennyezés káros hatásait.

Veszélyeztettség

Mivel a löszpusztagyepek a legtermékenyebb talajok egyikén, a csernozjomon alakultak ki (gazdag humusztartalmát jelző sötét színe miatt a köznyelv feketeföldnek hívja), szinte teljes egészében feltörték, és mezőgazdasági kultúrákká alakították őket. Emiatt a löszgyepek maradványai, számos rajtuk élő állat- és növényfajjal együtt Európa legveszélyeztetettebb természeti értékei közé tartoznak. Ma a löszplató területének több mint 90%-a megművelt terület. A völgyek meredek, traktor számára hozzáférhetetlen oldalai jelentik a löszpusztagyepek utolsó menedékeit, hiszen a fennsíkot már a XIX. század végére szinte teljes egészében feltörték. A völgyek területe ma is folyamatosan csökken az akácültetvények terjedése miatt.

Felhasznált szakirodalom:

Szabados K. (szerk.) (2008): A Bácskai-löszhátság völgyei és a Zobnatica melletti Betyár-völgy *in* Molnár et al.: X. MÉTA-túra füzet. MTA ÖBKI Vácrátót

MEGJEGYZÉS:

Az itt közölt szócikk a Vajdasági Magyar Tankönyv Tanács szervezésében megjelent elektronikus kiadványból származik, melynek címe:

ISMERD MEG VAJDASÁG NÖVÉNY- ÉS ÁLLATVILÁGÁT

Biológiai és környezetvédelmi elektronikus oktatási segédanyag

A DVD a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg Újvidéken 2010-ben az Árgus kiadásában. A kiadvány szerkesztője Muhi B. Béla.